

Da Give blev by

af Harriet M. Hansen, Give-Egnens Museum

I årsskrift 2015 var det landsbyen Give i 1845, der var i fokus i min artikel for at se, hvor udviklingen af byen startede. Nu følger fortsættelsen for årene frem til omkring 1910, hvor stationsbyen foldede sig ud.

Baggrunden for udviklingen gennem 1800-tallet var en vældig befolkningsforøgelse. Folketællingerne viser os udviklingen: I 1850 havde Give sogn 968 indbyggere – i 1901 1819 indbyggere. Regnet i familier havde Give by i 1845 29 familier, i 1880 53 familier og i 1901 var det blevet til 109 familier.

Et enkelt eksempel, der viser denne udvikling: Familien på Søndergård i Dørken. Her fik Niels Olesen og hans hustru Maren Kirstine Sørensdatte 11 børn i perioden 1829-1852. En datter døde tidligt, men 10 børn voksede op. Søndergård var en gård med megen hedejord, der med en mere intensiv dyrkning kunne brødføde ikke blot Hans Christian, der overtog den fædrene gård med forældrene på aftægt, men også broderen Ole, der fik en lod og blev husmand. En datter og svigersøn fik tilsvarende et stykke. Den ældste søn, Søren, købte en ejendom i Give, hvor han blev husmand og tømrer. Han opdyrkede og tilplantede stedet og kunne i 1876 sælge det med god fortjeneste og købe Baldershøve i Lindeballe. Andreas blev tømrer i Sillestøved, mens Iver giftede sig til en gård i Give. Døtrene Ane og Ane Marie blev gift med gårdejere, Maren med en murer, og endelig udvandrede den yngste søn Niels Peter til USA.

Børneflokket fra Dørken Søndergård, fotografet 1892, da Niels var hjemme fra USA.

Det nye var ikke, at et forældrepar fik 11 børn – det nye var, at 10 af disse nåede voksenalderen, giftede sig og satte tilsvarende børneflokkene i verden. Børnedødeligheden faldt markant i 1800-tallet, og det betød, at befolkningen i Danmark som helhed i løbet af de 100 år voksede i snit 2,5 gang – også selvom mange udvandrede. Ude på landet var der sjældent plads og arbejde til alle disse mennesker, mens byerne, ikke mindst hovedstaden, voksede eksplosivt. På heden var det dog anderledes. Her betød opdyrkningen, at mange flere kunne få deres udkomme på tyndt befolkede områder som Give. Niels Olesens gård kunne danne ramme for tre af familierne af næste generation.

Landsby med vokseværk

Hvorfor var det så Give, der på vores egn blev centerbyen? Det gives der næppe et enkelt svar på, men det ligger blandt andet i, at byen var en kirkeby – og altså lidt mere end landsbyer uden kirke. Til gengæld boede præsten ikke i byen, så det talte imod i modsætning til en by som Thyregod. Men så havde man et stort sommermarked, hvor folk også uden for sognet var vant til at komme. Efter 1849, da grundloven kom, blev Give valgsted for Vejle Amts 4. valgkreds. Selve valghandlingen fandt sted på Torvet med valgtaler og afstemning ved personligt fremmøde – også det gav følelsen af, at Give var et sted, man kom. I 1880 fik man desuden to månedlige retsdage for Nørvang-Tørrild herreds retskreds i byen – atter en grund til at søge til Give.

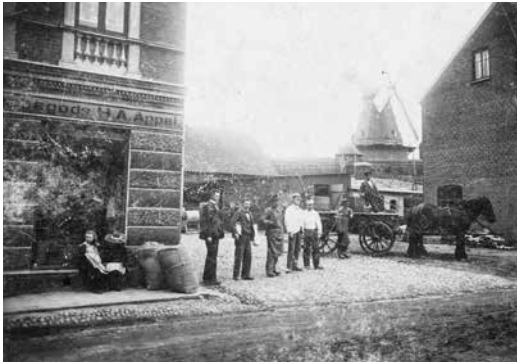
Kroen i Give blomstrede under disse forhold, og en væsentlig person var kromanden Jørgen Pedersen. Han var født i Askov i 1817 og nævnes første gang i folketællingen i 1840, hvor han var møllebygger og befandt sig på Ulkær mølle. I 1845 var han inderste (dvs. boede til leje) i Lille Hestlund mølle og virkede som tømmermester. I 1850 boede han hos gårdejer Johannes Madsen i Give. Her var han atter møllebygger (så han byggede nok møller, når der var noget at lave og klarede sig ellers som tømrer). Han var ”hjempermitteret”, dvs. hjemsendt fra hæren. Her i 1850 var Tre-årskrigen ved at være afsluttet, og en del soldater var vendt hjem. I 1851 blev han gift med naboens datter, Maren, Give kro, og i 1860 var han selv blevet kromand med svigerforældrene på aftægt. Jørgen Pedersen blev en betydelig mand på egnen og endte som kammerråd. Han var med i mange ting – formand for sognerådet, medstifter af og i bestyrelsen for Give Plantage m.m.

Torvet i Give o. 1900. Th. den nye kro med rejsestald i baggrunden. Tv. den gamle kro med Vestergade i baggrunden.

Det var i Jørgen Pedersens tid, at kroen flyttede op på nordsiden af Torvet. Grunden, matrikel nr. 10, som han købte af sin svigerfar kromand Christen Jakobsen i 1858, strakte sig ud i en lang stribe både nord og syd for Torvet. Gården med kro lå på sydsiden, men Jørgen Pedersen flyttede kroen til nye bygninger på nordsiden af Torvet (hvor den ligger den dag i dag med navnet Diagonalkroen). Efter hustruens død i 1884 forpagtede han kroen ud, og i 1893 solgte han gården (uden kro) til svigersønnen Bent Anton Andersen. Efter Jørgen Pedersens død i 1896 gik kroen over på andre hænder, der skiftede ret ofte i en periode.

Ved 1880-folketællingen var landsbyen vokset. De 29 familier var som nævnt blevet til 53. Heraf var der 7 familier, hvor begge forældre var fra sognet. I 19 familier var den ene født i Give. Hele 27 familier var altså tilflyttere. De kom, ikke så forunderligt, især fra sognene omkring Give, dvs. Thyregod, Øster Nykirke, Hvejsel o.lign. Andre kom udefra: Grenå, Viborg, Fyn, Langeland, Slesvig. Men nu var det ikke kun jordbrugere og en enkelt lærer. Der var kommet helt nye erhverv til: Hele tre træskomagere + en tøffelmager (der lavede bunde til træsko) foruden en skomager, der syede rigtige sko i modsætning til træskomagerne. Der var kommet købmænd og ”detaillister”, altså folk, der havde et begrænset sortiment af varer såsom tøj. Der var også to skræddere,

Købmand Appels forretning med møllen i baggrunden, ca. 1910. Den driftige købmand står selv tv. Han var sønderjyde og var kommet til Givø 1882.

en slagter og en bager, så på dette tidspunkt behøvede gårdene ikke at fremstille alting selv. Nu var der kommet butikker, så folk kunne købe sig til de daglige fornødenheder. Og endelig havde byen fået sin egen politibetjent. Ved næste folketælling i 1890 bliver erhvervsansigelserne bredere endnu. Urmager, karetmager,

sadelmager, blikkenslager, musikanter, og ikke mindre end to modehandlerinder, begge gift med detaillister, var kommet til.

Som konsekvens af denne udvikling blev der behov for helt nye foreninger, skabt af de unge, energiske håndværkere og handelsmænd - nybyggerne på heden. I 1885 stiftedes den legendariske håndværkerforening, der gennem 130 år kom til at betyde så meget for byen. Det blev blandt andet den, der stod bag Teknisk Skole, da denne blev oprettet i 1895 og sikrede uddannelse for de unge. Foreningen blev til ved et møde hos smed Lauge Nielsen 24. februar 1885. Her blev vedtaget vedtægter og valgt en bestyrelse, bestående af Slagter Chr. P. Davidsen, skrædder P. Johnsen, smed Lauge Nielsen, rebslager J. Nielsen og sadelmager Diderik Andersen. 19 medlemmer var med fra starten.

I de første år mødtes man på Givø kro, men allerede i 1891 købte man en grund i Torvegade og fik sit eget hus. Det lig-

Givø håndværkerforening o. 1890.

ger der endnu. Mange har kendt det som Give Konditori, i dag huser det Danbolig. Udover et fagligt formål afholdt foreningen fra først af diletantforestillinger, og fra 1893 startede traditionen med en juletræsfest. Jo, udviklingen var nået Give.

Stationsbyen Give

I 1894 kom jernbanen til Give. Hermed gav kræfter udefra udviklingen et ekstra puf. Det var en statsstøtte privatbane fra Vejle over Jelling til Give med stationer blandt andet i Gadbjerg og Farre. Vejle Amts Folkeblad skrev efter en prøvetur i juli 1894:

”Den med egnen ukendte passager tror naturligvis, at det efter Farre går ud i den rene ørken. Han bliver behageligt skuffet. Jo mere vi nærmer os Give, des frugtbarere bliver egnen. Ind efter byen til finder vi kornmarker, der bugner af sæd. Der er græs i mængde. Tøjrede heste ser med rædsel det kommende tog og benytter lejligheden til at rive sig løs og under en kort galop ”komme over” skrækken. Køerne løfter bange hovedet, men lader sig i øvrigt ikke forstyrre.

Stationen i Give ligger et par minutters gang fra byen. Medens man i Tørring tidligt begyndte at bygge ved stationen, går byggeriet i Give anderledes for sig. Der bygges rask væk oppe i byen, men nede ved stationen er der endnu ikke rejst nogen bygning.”

Give set fra Grønborg, ca. 1900. Toget er kommet til byen. Man kan se den lille stationsbygning forrest tv. og skimte de mange nye huse.

Men bygningerne kom. Der voksede en helt ny bydel frem ned mod den nye forbindelsesvej Jernbanegade. På den anden side af banen opstod kvarteret Frederiksberg.

Tog og bane stod ikke alene. Vejle Amt valgte på samme tid at gøre Give til et lokalt center for sundhed. Der blev oprettet sygehus, og man overflyttede distriktslægen, der også blev sygehuslæge, fra Riis til Give, og apoteket, der siden 1870 havde været beliggende i Givskud. I privat regi opstod i 1896 en højskole i Torvegade, og i 1898 stiftedes Give Andelsmejeri. Alt dette betød en masse byggeri, så tømrere, murere og andre i byggefaget havde kronede dage.

Byen var ikke til at kende. Det gamle centrum omkring Torvet og Østergade blev forlænget ned gennem Vestergade, og det var ikke længere de lave gårde, der dominerede billedet, men moderne stationsbysbyggeri, ofte i flere etager. Mange af de nye familier, der kom, havde børn, så der måtte bygges en helt ny skole, der blev lagt på bakken oven for Torvet. Vejen derop fik naturligvis navnet Skolebakken, og da rådhuset siden rykkede ind på stedet, blev gaden til Rådhusbakken. Skolen blev ligesom sygehuset bygget i en markant stil, der osede af bystil og institution. Der kom også en metodistkirke i Nørregade, men

Give Amtssygehus 1907, bygget 1894.

selv om nye religiøse samfund kom til, og ikke alle søgte folkekirken, var Give kirke blevet for lille, så i 1904-05 blev den bygget ud og fik et stort tårn. Byen havde fået en værdig kirke, der så ud af noget. Kort efter fik sognet også en sognepræst og præstegård, og så var billedet af en færdig by fuldendt.

1901-folketællingen giver et fantastisk billede af samfundet pr. 1. februar 1901. I tællingen fik hver adresse sit eget ark med angivelse af bopælens adresse (matrikelnummer) og ejer. Midtersiden opremser i familieorden alle beboere (med omtale af dem, der ikke er til stede og dem, der befandt sig på adressen, men hørte hjemme et andet sted). Under hver enkelt person oplyses f.eks. navn, fødselsdato, fødested, religion, hvornår vedkommende var kommet til sognet, hvorfra, plads i familien

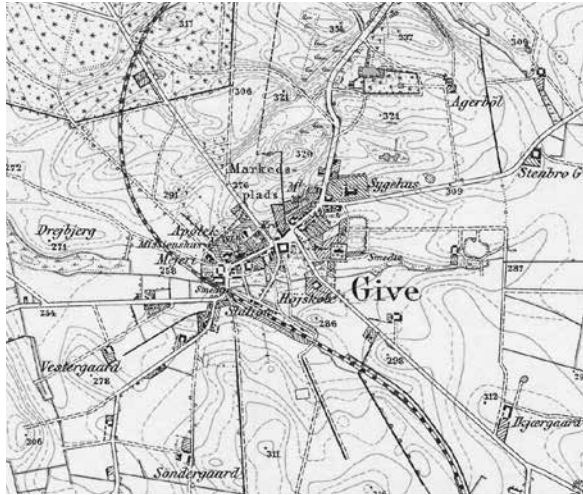
(husfader, barn, tjenestefolk), erhverv og hvor man var ansat, hvornår man var blevet gift, hvornår ægteskabet var ophørt (hvilket den gang betød, at ægtefællen var afgået ved døden), antallet af levende børn og antal af børn, der var døde.

Heraf kan vi se, at smed Anders Olsen havde ejendommen matr. 7h. Han var født 1857 i Tørring sogn.

Han var kommet i 1885 fra Hedensted. Han var i 1881 blevet gift med Marie Jørgensen, født 1857 i Hedensted.

Parret havde 3 børn, og de var alle hjemme. Eller apoteker Karl Ferdinand Frederik August Bartels, der ejede apoteket matr. 12g. Han var født i 1848 i Hillerød og var kommet i 1895 fra København. I 1883 var han blevet gift med Karen Bartels (kvinderne kunne nu betegnes med deres mands efternavn, sådan som det blev helt normalt i 1900-tallet). Hun var født i 1852 i Randers. De havde 3 børn, hvoraf 1 var hjemmeboende. I husstanden var herudover en husholdningselev, Anna Louise Koppel, f. 1883, kom år 1900, 1 kvindelig discipel (betegnelsen for en apotekerlærling) Hedvig Grønbæk, kom fra Hasle, Bornholm i 1900, 1 farmaceut, Peter Marius Pedersen fra Kvorning sogn, Randers Amt, 8-årige Knud Herskind fra Århus Amt var pensionær og har sikkert gået i skole samt 2 tjenestepiger fra Thyregod og Give. Alle disse var naturligvis unge og ugifte.

Man kan også se, at de nye tider har voldt de lokale optællere problemer. Nogle grupper var så ukendte for de mænd, der lavede registreringen, at de ikke vidste, hvad de skulle kalde dem. Så patienterne på

Kort over Give, tegnet 1904 med senere tilføjelser. På kortet er indtegnet den fortsættelse af jernbanen mod Brande og Herning, der åbnede 1914.

Torvet omkring 1910. Bag de lave gårde (den gamle kro tv. og den nye kro th.) ses de moderne bygninger i flere etager i Vestergade.

sygehuset og eleverne på højskolen blev simpelthen kaldt ”tjenestetyende”. Et godt kendt ord, men noget misvisende.

Størstedelen af byens ca. 500 indbyggere (afgrænsningen mellem by og land er ikke helt sikker) var på dette tidspunkt tilflyttere – og de kom, som eksemplerne ovenfor viser, fra hele Danmark. Distriktslæge Bagger var født i Skanderborg. Hans kone var fra Mygdal sogn, Hjørring amt. Ligesom Bagger havde dyrlægen taget sin uddannelse i København. Forstanderinden på sygehuset var københavner, men var kommet fra en stilling på Lolland. Højskoleforstanderen var fra Vejrum i Ringkøbing amt, men han havde været lærer på Ryslinge Højskole på Fyn, og hans kone og de to lærere var fynboer af fødsel. Stationsforstanderen var fra Vejle. Selv om mange af gårdejerne var lokale, kom ikke mindre end tre gårdejere fra Sydfyn, mens Hans Kyed på Agerbølgård kom fra Hammer. Det var nogle af de større og kendte, men i flokken var også syjomfru Anne Viberg, f. 24.3.1874 i Hejnsvig, der var kommet i 1900 fra Jelling, og som boede hos den gamle skolelærer Andreas Andersen, hvis datter var ”franskvasker” og altså tog sig af det finere vasketøj. Eller 50-årige arbejdsmand Kristian Kristensen, der var sønderjyde, gift med en pige fra Sønder Omme. De boede til leje og var kommet i 1900 fra Grindsted og havde 4 børn. Eller de mange tjenestefolk, der på deres vej gennem livet tilbragte et år eller to her på lag.

Give 1907 og Bartels album

Hele denne nye by er blevet fastholdt i et pragteksemplar af et fotoalbum med 26 billeder, skænket til apoteker Bartels, da han i 1907 forlod Give for at blive apoteker i Slagelse. Fotografens navn er ikke nævnt, men alt tyder på at det var fotograf Jens Jensen, der var aktiv i Give 1902-1907. Flere af billeder kendes i andre versioner med hans navn angivet, og det kan ikke være et tilfælde, at netop hans butik viser så tydeligt på et billede.

Forrest er naturligvis en hyldest til den bortdragende: *”Vi undertegnede, som på forskellig måde er komne i berøring med Dem, hr. apoteker Bartels, ønsker nu ved Deres bortrejse at udtale vor anerkendelse og tak for den overordentlige samvit-*

tighedsfuldhed og dygtighed, hvormed De har ledet Give apoteks virksomhed, og for den interesse, De stedse har vist vort lille samfund. Til vor tak følger vi så vore bedste ønsker om en lys og velsignet fremtid for Dem og Deres kone.” Herunder følger 80 underskrifter fra Giveborgere med kendte og ukendte navne mellem hinanden: lægerne Bagger og Haldbo, gårdejere som Krühlmann, Bent Andersen og Iver Nielsen, sognefoged C. Schou, Marcus Christensen, købmændene Appel og Overby, osv. Efterfulgt af lokale præster og proprietærer, na-

bo-apotekerne fra Jelling til Brande, og endelig formænd for sygekasser, sogneråd og landboforeningen. Nederst P. Sørensen som formand for Give sogneråd og Give håndværkerforening.

Jo, Give var blevet en rigtig by, der havde det hele.

Vestergade, Bartels album 1907.